

CENGİZ AYTMATOV'UN *ELVEDA GÜLSARI* ROMANININ KRONOTOPİK YAPISI¹

Mustafa APAYDIN²

ÖZET

Kronotopu “edebiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin içkin bağlantısı” olarak tanımlayan Bahtin, kavramı edebiyatın biçimsel olarak kurucu kategorisi olarak nitelendirmiştir. Elveda Gülsarı’da Cengiz Aytmatov yol, köy, yayla, karşılaşma, şenlik (karnaval) gibi kronotoplarla romanın kurgusunu oluşturmuş; zaman-uzamlar aracılığıyla da izlekleri görünür kılmıştır. Bu bildiride Cengiz Aytmatov’un Elveda Gülsarı romanı, Bahtin’in geliştirdiği kronotop kavramı ekseninde incelenecek; romandaki zaman-uzamların hem yapısal hem de anlamsal analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Elveda Gülsarı, Kronotopik Yapı

ABSTRACT

Chronotopic Structure of Elveda Gülsarı Written by Cengiz Aytmatov

Mikhail Mikhailovich Bakhtin defining chronotope as “immanent connection of temporal and spatial correlations stated in literature as artistic” qualifies the notion as formal constitutive category of literature. Cengiz Aytmatov creates the fiction of the novel with chronotopes such as road, village, plateau, encounter, carnival and makes the themes visible by means of time-spaces. In this paper Elveda Gülsarı written by Cengiz Aytmatov will be scrutinized within the concept of chronotope theorized by Bakhtin and both structural and semantic analysis of time-spaces will be made.

Key words: Cengiz Aytmatov, Elveda Gülsarı, Chronotopic Structure

Giriş

Cengiz Aytmatov’un (1928-2008) *Elveda Gülsarı* romanındaki zaman-uzam kesişmeleri, bunların romanın yapısını nasıl belirlediği ve zaman uzamların izleklerin oluşumuna katkıları üzerinde bazı tespitler yapmayı amaçlayan bu çalışmanın kuramsal çıkış noktasını Mihail Bahtin’in(1895-1975) geliştirdiği kronotop kuramı oluşturmaktadır. Bahtin, Stalin döneminde itibarsızlaştırılıp sürgüne gönderilen, uzun yıllar yazdıklarını yayımlatma olanağı elinden alınan bir edebiyat kuramcısıdır. Sovyet kuramcılarının, edebiyat bilimcilerin 1960’tan sonra yeniden keşfettikleri Bahtin, Batı’da ancak 1970’li yıllardan sonra tanınmaya başlamıştır. Bahtin ve çevresi 1920’li yıllardan itibaren önce felsefe sonra dil ve edebiyat hakkında dikkat çekici, değeri sonradan anlaşılan düşünceler üretmiştir. Bahtin’in kuramı, sanat eserini sadece içerikten ibaret gören indirgemeci Sovyet kuramcıları ile buna tepki olarak ortaya çıkan Rus Formalistlerinin aşırı biçimci anlayışının ortasında bir yerde durur. Bahtin birçok Marksist kuramcının aksine biçimi önemli bulur; ancak biçimsel değişimleri keyfi uygulamalar olarak değil görme biçimlerinin getirdiği sonuçlar olarak nitelendirir. (Parla, 2000, s. 50) Metnin tarih ve coğrafyayla ilişkisini reddeden, anlam arayışından

¹ Bu makale, 24-25 Mayıs 1912 tarihleri arasında Bişkek, Kırgızistan’da düzenlenen *Uluslararası Cengiz Aytmatov ve Türk Uygarlığının Rönesansı Kongresi*’nde sunulan bildirinin genişletilmiş, makale formuna sokulmuş halidir.

² Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat, Türk Dili ve Edebiyatı, mapaydin@cu.edu.tr

vazgeçen biçimcilere uzaktır onun kuramsal yaklaşımları. Bahtin'in gülmenin tarihine ve Rabelais'ye yönelik meşhur *Rabelais ve Dünyası* adlı çalışması, karnaval kavramı etrafında hem halk gülmesinin önemini ortaya koymuş hem de edebi metnin karnavalesk özellikler taşıması hakkında ufuk açıcı tespitler yapmıştır. Bahtin, Ortaçağ'da resmi ideolojiden bağımsız olarak varlığını sürdüren karnaval ruhunun grotesk gerçekçilik olarak edebiyata taşındığını vurgular. Belirli kavramlar etrafında dönüp duran Bahtin'in kilit kavramlarından biri *kronotop*tur.

Kronotop, Grekçe *chronos* (zaman) ile *topos* (uzam) sözcüklerinin birleşmesinden elde edilmiş bir terimdir. Bahtin'in özellikle roman üzerinden geliştirdiği kavram, anlatılardaki zaman ve uzam ilişkilerini incelemek için dikkat çekici açılımlar sağlamaktadır. Bahtin, kronotopu Einstein'ın görelilik kuramından ödünç almış ve bir eğretilenim olarak kullanmıştır. Zamanın uzamdan ayrılamayacağı ilkesinden hareket eden Bahtin, "[e]debiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin içkin bağlantısı" (Bahtin, 2001, s. 315) olarak tanımladığı kronotopu edebiyatın biçimsel olarak kurucu kategorisi saymıştır. Romanın temel anlatısal olaylarını belirleyen, anlatı düğümlerinin bağlandığı, birleştiği yerdir kronotop. (Bahtin, 2001, s. 324) Ama Bahtin, edebiyat eserini kuran kronotopik yapının sadece biçimsel bir kategori olmadığını da altını çizer. Kronotoplar aracılığıyla zaman dokunulur, görülür hale gelir ve zaman-uzam kesişmeleri anlatıdaki olayları somutlar; bir olay kronotop sayesinde iletilebilir hale gelir, bilgiye dönüşür. (Bahtin, 2001, s. 324)

Bahtin, romandaki tüm soyut öğelerin, yani felsefi veya toplumsal genellemelerin, düşüncelerin kronotoplar aracılığıyla temsil edildiğini savunmuştur. (Bahtin, 2001, s. 324)

Romanın yapısal temelini oluşturan kronotoplar, kendi içlerinde sınırsız zaman-uzamlar barındırabilirler. Ayrıca her yazarın eserlerinde kendine özgü farklı zaman-uzam eğilimleri olabilir. Bahtin, bir romanda bulunan kronotopların birbiriyle diyalojik bir ilişki içinde olduğunu şu sözlerle ifade eder: "*Zaman-uzamlar karşılıklı olarak kapsayıcıdır; bir arada var olur, iç içe geçebilir, birbirlerinin yerini alabilir ya da birbirlerine ters düşebilirler; birbirleriyle çelişir, çatışır veya kendilerini daha da karmaşık etkileşimlerin içinde de bulabilirler.*" (Bahtin, 2001, s. 326) Böylece Bahtin, romandaki bütün eylemlerin bir zaman-uzam kesişmesinde gerçekleştiğini söylerken bunun basit bir ilişki olmadığını, aksine çok boyutlu ve karmaşık bir ilişki olduğunu vurgular.

Kronotop, sadece metin içinde var olan zaman-uzam kesişmeleri olarak ele alınmamıştır; Bahtin onu yazar-metin, metin-okur diyalogu çerçevesinde de düşünmüştür. Yazar, metni bir zaman-uzamda yazmıştır; bu bağlamda metnin üretimi kronotopiktir; ancak bu metnin kendindeki kronotopik yapıya dahil olma anlamına gelmez. Metnin dışındadır. Ancak kimi durumlarda bir metnin yazılma anında yazarın zaman-uzam algılayışının, o tarihsel zamana ait değerlerin metnin zaman-uzamına bir şekilde sızdığı görülebilmektedir. (Esen, 2002, s. 139) Bir metnin yazıldıktan sonra basılıp kitap haline gelişi de kronotopiktir. Kitabın fiziksel yapısı bir uzamdır. Basılan metnin dünyanın bir yerinde, bir zaman dilimi içinde alımlanması da, metinle okur

diyalogunu ortaya çıkarmaktadır. Okurun zaman-uzamı metninle her okumada biricik bir ilişki oluşturacaktır.

Bahtin, anlatı türlerinin, ama özellikle romanın tarihsel süreç içindeki kronotop değişmelerini de ele almıştır. Özellikle karnavalı önemli bir kronotop olarak alımladığı *Rabelais ve Dünyası*'nda *Gargantua*'daki grotesk söylemin karnaval ruhuyla ilişkisini incelemiştir. Bahtin, romanda belli başlı kronotop tiplerini de tespit etmiştir. Karşılaşma, yol, şato, salon, kasaba, eşik gibi kronotopları incelemiş; bunlardan bazılarının özellikle tarihselliği üzerinde durmuştur.

***Elveda Gülsarı*'da kronotoplar**

Türk dünyasının büyük yazarı Cengiz Aytmatov'un Türkiye'de genellikle *Elveda Gülsarı* olarak bilinen romanı, Abdurrahman Kolcu'nun aktardığı bilgiye göre Kırgız Türkçesinde *Gülsarat* adıyla 1962-1963'te yayımlanmıştır. Romanı Türkiye Türkçesine ilk olarak 1969 yılında *Kopar Zincirlerini Gülsarı* adıyla Fransızcadan Tahir Alangu çevirmiştir. Bu çeviriden sonra roman, farklı çevirmenlerin çevirisiyle *Elveda Gülsarı* adıyla değişik yayınevlerince defalarca yayımlanmıştır. (Cengiz Aytmatov, 2004, s. 140)³

Aytmatov'la roman arasındaki diyalogun zaman içinde nasıl sürdüğü, romanın kendi dilinde yayımı esnasında metinde değişiklikler olup olmadığı bu çalışmanın şimdilik ana sorunsallarından biri değildir. Öte taraftan metnin üretim sürecinde Sovyet değerler sisteminde meydana gelen değişikliklerin metnin zaman-uzamına sızıp sızmadığı incelenmelidir. 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği Komünist Parti sekreterliğine getirilen Kruşçev'in savaş sonrasında yaşanan sorunlardan Stalin'i sorumlu tutan politikasının *Elveda Gülsarı*'nın ideolojisini belirlediği, bunun kronotopik bir sızma olarak nitelendirilmesi gerektiği söylenebilir. Bir uzam olarak romanın Türkiye'de ne kadar ilgi gördüğü, metnin alımlanmasının nasıl olduğu da ele alınabilir. Ancak biz, şimdilik bunlarla ilgilenmeyeceğiz. Doğrudan metni kuran kronotopları inceleyeceğiz.

Elveda Gülsarı'da birçok kronotop bulunmakla birlikte romanın yapısına yön veren dört temel kronotop vardır. Bunlar yol, köy, kolhoz ve yayladır. Yol, köyü kimi zaman ilçeye, ama daha çok yaylaya bağlayan kronotoptur. Köyü ilçeye bağlayan yol, genellikle ilçede Parti işlerini halletmek amacıyla kat edilen yoldur. Kolhoz ve yayla, çatışan kronotoplardır. Köy, asıl kolhoz yönetiminin bulunduğu uzam olması dolayısıyla önemlidir. Ama bunun dışında da günlük yaşamın köy kronotopuyla temsil edildiği söylenebilir. Kolhoz, romanın ana figürlerinin yaşamının akışını değiştiren bir zaman-uzamdır. Bahtin'in kuramı çerçevesinde *Elveda Gülsarı*'daki kronotoplar, iç içe geçmiş vaziyettedirler ve birbirleriyle çatışma halinde olabilmektedirler. Romanda özellikle yayla ve kolhoz kronotoplarının simgesel anlamlar taşıdıkları, romanın ideolojik arka planını somutlaştırdıkları ileri sürülebilir.

³ Bu çalışmada şu baskı kullanılmıştır: Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, Türkçesi: Mehmet Özgül, Cem Yayınevi, İstanbul 1983.

Roman, II. Dünya Savaşı sonrasında Kırgızistan'da bir köyde, bir kolhoz yönetimiyle, kolhozun hayvanlarına yaylada çobanlık yapan inançlı bir komünist olan Tanabay'ın çatışması üzerine kurgulanmıştır. Ama roman, yaklaşık yirmi yıl sonra, 1963'te, her şeyin bittiği bir zaman-uzam kesişmesinde başlar.

Yol

Roman, yol kronotopuyla başlar. İhtiyar Tanabay ile arabaya koşulu yaşlı Gülsarı ilçeden köye doğru, gün akşama dönerken yola çıkmış, Aleksandrovka yokuşunu tırmanmaktadırlar. Bu, Gülsarı'nın son yolculuğudur. Kıştan yeni çıkıldığı için yol ıssızdır ve yol boyunca onlarla ilgilenmeden geçip giden bir kamyon dışında kimseyle karşılaşmazlar. Bahtin, yol kronotopunun farklı toplumsal sınıflara mensup insanları karşılaştırdığını, toplumsal mesafelerin kaybolmasıyla tanışmaların yolda mümkün olduğunu ileri sürer. Yol aynı zamanda hem yeni başlangıçların hareket noktası hem de olayların sonuçlandığı yerdir. (Bahtin, 2001, s. 317) Romanın açılış sahnesi, aslında her şeyin sona erdiği bir zaman-uzam kesişmesinin temsilidir. Bu yüzden yeni karşılaşmalar olmaz, yeni başlangıçlar yaşanmaz. Yolun ortasında Gülsarı ölür, sabaha kadar onun başında bekleyen Tanabay da gelecekte umutsuz, Gülsarı'ya veda eder. Aleksandrovka yokuşunu bu son kez tırmanışlarının bir anlamı daha vardır: Geçen zaman yolda daha iyi anlaşılacaktır. Tanabay da, Gülsarı da bu yolu "çok "eskiden" defalarca aşmışlardır. Biri aceleci, her işini bir an önce yapmak isteyen bir devrimci, öteki gençliğinde koşu stiliyle herkesi kendine hayran bırakmış bir attır. Ama artık bütün bunlar çok eskide kalmıştır. Yaklaşık yirmi yıl önce yaşanmıştır, o en güzel günler. Gülsarı yaşanmıştır; ilk sahibi Tanabay'ı, kolhoz yöneticilerini, parti temsilcilerini sırtında taşıdığı o itibarlı günler geride kalmıştır. O, artık arabaya koşulan yaşlı bir attır. Tanabay da kendini davaya adanmış, sözünün dinlendiği günleri geride bırakmıştır. Parti'den atıldığı için gelininin alaylarına maruz kalmaktadır. Bu yolculuk ikisi için de bir bitişir. "Gençler sağa sola motorlu araçlarla gittikleri için onun lagar beygirinin koşulduğu arabaya dönüp bakan bile yoktu[r]." (Aytmatov, 1983, s. 6) Romanın aktüel zamanının 1963 olduğu düşünüldüğünde at arabası ile motorlu taşıt karşılaşmasının anlamı daha iyi anlaşılacaktır.

Tanabay ile Gülsarı'nın ölüm yolculuğunun simgesel anlam taşıdığı düşünülebilir. Bununla sistemin eskiyeni, işlevsizleşeni dışladığı; geleneksel Kırgız yaşam tarzının da değişime diremediği, Tanabay gibilerin devrinin tamamlandığı vurgulanmaktadır. Bu son yolculuk, değişimin, yenileşmenin insani olup olmadığı konusunda da okuru düşündürür.

Yol boyu Tanabay, yaklaşık yirmi yıl önceki geçmişini anımsar; bir bakıma geçmişle hesaplaşır. Anlatıda, dört kez daha an'a kısa dönüşler gerçekleştirilse de, roman, daha çok başlangıçtan yaklaşık yirmi yıl öncesinin, yani II. Dünya Savaşı sonrasında öyküsü olarak kurgulanır.

Anlatının yirmi yıl öncesine dönüşü ile yol, Tanabay'ı ve Gülsarı'yı yenilgiye ve ölüme götüren sürecin yine kilit kronotopu olmayı sürdürür. Köyü ilçeye, köyü yaylaya, yaylayı köye bağlayan yol, kahramanlarımız tarafından defalarca kat edilir;

umuttan umutsuzluğa, huzurdan huzursuzluğa, düzenden kaosa geçiş, hep yol kronotopuyla anlamını bulur. Tanabay, önce Gülsarı'nın sırtında, sonra başka atlarla yaylada yilkılıkların ardında yol kat eder; kolhoz denetleme kuruluna seçildiği için de at sırtında yayladan köye, köyden yaylaya veya ilçeye gidip gelir. Tanabay dışında kolhoz yöneticileri ve parti temsilcileri de yolu at sırtında kat eder. At, geleneksel Kırgız yaşamının vazgeçilmez unsurudur. Ancak genç neslin modern yaşam özlemi, geçen zaman içinde atlara olan gereksinimi de azaltmıştır. Bu da romanda gelenekten uzaklaştıran değişimin göstergesi olarak sunulmuştur. Ama romanda bunun onaylandığı söylenemez.

Yol kronotopunun iki farklı kullanımı daha bulunmaktadır:

Romanda aktüel zamandan geçmişe dönüldüğü 2. Bölümde Tanabay'ı köye getiren yol farklı kronotopik özellik taşımaktadır. Savaş sonu (1945) Tanabay, trenle köyüne döner. Dönüş yolu, içerdiği umut dolayısıyla, yol kronotopunun anlamsal değeri bakımından farklı bir işlev yüklenmiştir. Onu savaştan köyüne getiren yol, Tanabay'ın geleceğe olan umutlarını canlı tutmaktadır. Gelecek aydınlıktır; görev bilinci içindeki bir komünist olarak yurdunu korumuş, yaralanmış, iyileşmiş; gelecek aydınlık günlere olan inancıyla köye dönmektedir. "*Ancak Tanabay çok acele ettiğini anlamakta geçikmedi. Geleceğe rehin olarak daha birçok yılını vermesi gerekiyordu.*" (Aytmatov, 1983, s. 15) Umud yolundan gelen Tanabay, gerçeklerle yüzleşecektir. Yol burada ideallerin, mutlu geleceğin tasarlandığı uzamdır; ama Tanabay'ın karısına ve bir yaşındaki oğluna özlemle ulaştığı köy, hayallerden uzak gerçeklerin yaşandığı yerdir. Savaş yılları, halkın ve yerel kolektif çiftliklerin ağır bedeller ödemesine sebep olmuştur.

Yol, romanda her zaman anayol, yaylayı köye, köyü ilçeye bağlayan bir kronotop değildir. Köy içinde de insanlar yola çıkarlar; karşılaşmalar, tesadüfler köyde veya ilçede daha çok yolda cereyan eder. Tanabay, yasak aşkı Bübücan'a yolda rastlar. Köy yolunu takip ederek Gülsarı Tanabay'ı Bübücan'ın evine getirir. Tanabay, 1 Mayıs şenliğinin gecesinde Bübücan'ın evine gider ve yasak ilişki başlar. Sonrasında Tanabay, Gülsarı'nın sırtında aylarca gece yarılari yayladan köye, Bübücan'a gidecektir. Yol, burada Tanabay'ı yasak olana ulaştıran uzamdır.

Roman, başladığı gibi yolda biter.

Köy/ilçe

Elveda Gülsarı'da köy, önemli kronotoplardan biridir. Köyün adı verilmemiştir; ancak Aytmatov uzmanları, burasının yazarın çocukluğunun geçtiği Şeker köyü olduğunu bildirmektedir. (Akmataliyev, 1998, s. 20) Adı geçmese de, sonuçta romanda temsil edilen bir Kırgız köyüdür.

Tanabay, savaşa gitmeden önce köyde yaşamaktadır; savaştan sonra da köye döner. Bir süre bir demircide çalışır. Savaş dönüşü başlangıçta Tanabay'ın köydeki yaşamı durgundur; oysa gençliğinde Tanabay, devrime gönülden inanmış bir komünist

olarak, köyün ekonomik yaşamını kökten değiştirecek kararların alınmasında öncü rol üstlenmiştir.

Romanda köy, Sovyet sistemi içinde var olan bir uzamdır. Köyde toprak mülkiyeti, Tanabay'ın da katkılarıyla, ortadan kaldırılmış; topraklar kolektifleştirilmiştir. Bu yüzden köyün bütün sosyo-ekonomik yaşamı, Parti ve kolhoz tarafından belirlenmektedir. Köy, Parti otoritesinin geniş ölçüde hissedildiği uzamdır. Köyde Parti üyesi olmak bir ayrıcalık sağlar kişiye. Köy, romanda kolhoz kronotopu dolayısıyla önem kazanmaktadır daha çok. Çünkü köyün ekonomik ilişkilerini kolhoz olmadan düşünmek neredeyse olanaksızdır.

Köy, kronotop olarak sadece bir uzamın adı değildir; köy bir tarihsel zamanın, 1943 ve sonrasının uzamıdır. Zaman, uzam olarak cisimleşmiştir köyde. İkinci Dünya Savaşının sonunda merkezden çok uzaktaki bu köy, savaş sonrasının bütün sosyo-ekonomik sorunlarının yaşandığı yerdir. *“Ekmek kıttı, üstleri başları yoktu, kadınlar çıplak ayaklarına lastik giyip dolaşırlardı dışarıda. Kooperatif çiftlikleri girtlağa kadar borç içindeydi, çocuklar şeker nedir bilmezlerdi, bankalardaki hesaplarına el konmuştu.”* (Aytmatov, 1983, s. 17)

Köy, *Elveda Gülsarı*'da, genelde beklendiği gibi, geleneklerin sıkı sıkıya korunduğu, az çok geleneksel bir yaşam biçiminin hüküm sürdüğü bir kronotop değildir. Köy, eski Kırgız yaşam kültürünün değişime uğradığı bir yer olarak kurgulanmıştır.

Bu genel çizgiler dışında romanda köy, Parti çevresi ve kolhoz yönetimi hariç, insan çeşitliliğiyle temsil edilmemiştir. Kolhoz denetleme kurulu üyeliği bir kenara, Tanabay'ı köye bağlayan sadece yasak aşkı Bübücan'dır. Bübücan da köyde yaşar. Tanabay, yaklaşık altı ay boyunca geceleri gizlice köye gelir; Bübücan ile birlikte olur.

Köy, *Elveda Gülsarı*'da sonuç olarak, sınırlılığın, otoritenin, yerleşik yaşamın kronotopudur ve yaylanın karşıtıdır. Metnin niyeti açısından bakıldığında köyün barındırdıklarının daha çok olumsuz nitelikleri temsil ettiği görülmektedir.

Tanabay'ın Parti'den ihraç edildiği toplantının yapıldığı yer olmakla birlikte ilçenin romandaki işlevi sınırlıdır. İlçe Parti Teşkilatındaki toplantılar dolayısıyla köydeki Parti temsilcileri ilçeye giderler; köyü ve kolhozu ilgilendiren kararlar ilçede alınır. Ama ilçenin bunlar dışında romandaki eylemin merkezi olduğu ileri sürülemez. Tanabay'ın kolhoz başkanına saldırmasından sonra Parti'den ihraç edilmesi de ilçede gerçekleşir. Parti teşkilatının 1945 sonrasındaki oligarşik yapısı, Tanabay gibi Sovyet sistemine inanmış partilileri dışlar.

Yayla

Savaştan döndükten bir süre sonra Tanabay, çocukluk arkadaşı kolhoz başkanı Çoro'nun isteği üzerine eşi Caydar'ı da ikna ederek yaylada yıllık çobanlığı yapmaya

başlar. Kolhoza ait at ve koyun sürülerine çoban lazımdır; ancak gençler daha iyi bir yaşam istedikleri için bu görevden kaçınılmaktadırlar. Böylece Tanabay ailesi için köyden nispeten uzak yeni bir yaşam başlar. Aile yeniden eski göçebe yaşam tarzını sürdürmeye başlar. Köydeki evlerinin yerini geleneksel keçe çadır “oba” alır.

Yayla, 2. Bölümden itibaren romanın ana eylemi belirleyen en önemli zaman-uzamıdır. Tanabay, burada henüz bir buçuk yaşında cılız bir tay olan Gülsarı ile karşılaşır. Gülsarı'nın benzersiz rahvan koşu stilini yaylada keşfeder; onun hızla gelişip genç bir at oluşuna tanık olur; Gülsarı'yı eğitip üstüne biner ve onun eşsiz koşusuyla şenlikte birinci gelir. İlk zamanlar her şey yolundadır. Tanabay'ın Gülsarı'nın sırtında oradan oraya gidip gelişleri, yalkıyla olan bağları onu mutlu etmektedir.

Romanın dramatik eylem bakımından en önemli dönüm noktaları yaylada gerçekleşir. Yayla, bu bakımdan romanın ana kronotopudur.

Tanabay'la Gülsarı'nın yayladaki mutlu yaşamları yaklaşık üç buçuk-dört yıl kadar sürer. Kolhoz'un müdahalesi oluncaya kadar yayladaki insan ve hayvan nüfusunun doğayla uyumu mükemmeldir. Gülsarı'nın ününün artması üzerine yeni kolhoz başkanı 5 Eylül 1950 tarihli bir yazıyla Gülsarı'yı sürüdeki kısraklardan ve Tanabay'dan ayırır. Böylece uyum da mutluluk da bir daha geri gelmemek üzere ortadan kalkar. Gülsarı kolhozdaki ahırdan zincirlerini koparıp koparıp yaylaya kaçır ve en ağır şekilde cezalandırılır.

Sert geçen bir kışı hayvanlar ve Tanabay ailesi yine yaylada geçirir. Tanabay, yalkılıklar dışında koyun sürüsünün çobanlığını da üstlenmek zorunda kalmıştır. Baharla birlikte kuzulama mevsiminde Tanabay, ailesi ve birkaç görevliyi Parti ve kolhoz yönetimi yalnız ve çaresiz bırakır. Nihayet romanın eşik kronotopu da yaylada gerçekleşir. Kolhoz yönetimi, yetiştirilen bütün ürünleri devlete zararına satmak zorunda kaldığı için doğuracak hayvanlara ve kuzulara sağlıklı barınak ve yeterli yem sağlamaz; bu yüzden hayvan ölümleri çığ gibi büyüyünce Tanabay'ı soruşturmak üzere Parti, bir resmi soruşturmacı görevlendirir. Sekizbayev adlı savcı, yaylada insanüstü bir mücadeleyle hayvanları yaşatmaya çalışan Tanabay'a hakaret eder. Tanabay da ona saldırır. Olay örgüsünde bir eşiğin aşılması anlamına gelen bu olay üzerine Tanabay Parti'den ihraç edilir.

Yayla, yalkılık atların, koyunların sürüler halinde yaz kış güdüldüğü, hayvanların üreyip çoğaldıkları, et, süt ve yün gibi ürünlerinin toplanıp kolhoza teslim edildiği uzamıdır. Yaylada yaşam çok zordur; yayla insanla hayvanın aynı kader birliği içinde doğayla müthiş mücadelesinin yaşandığı yerdir. Romanda Tanabay ve ailesinin, başta Gülsarı olmak üzere bütün yalkılıkların ve koyun sürülerinin doğaya karşı destansı direnişleri yayla kronotopuyla cisimleşmiştir. Yaylada zaman güne, aya, takvime göre değil, mevsimlere göre akar.

Romanın kurgusunda yayla ile köyün temsil ettiği değerlerin çatışması önemli rol oynar. Değişimi bir yozlaşma olarak köy ve kolhoz kronotopları ile somutlaştıran romanda yayla, Kırgız halkının yüzyıllar öncesinden gelen göçebe kültür değerlerinin

göstergesidir. Romanda “yayla”nın “köy”e yenilmesi, Sovyet devrimiyle birlikte halkın kültürel değerlerindeki değişimi işaret etmektedir. Köy ve köyün temsil ettikleri; doğaya, yaşama hakkına, özgürlüğe karşı çıkan bir güçtür. Yayla ise Kırgız halkının geleneksel yaşam tarzının simgesidir bir bakıma.

Yaylada Tanabay ve ailesi geleneksel keçe çadır “oba”da barınır. Devrimden sonra Kırgız yaşam tarzındaki değişimler sonucunda halk yerleşik düzene alışmaya başlamış ve bu arada doğaya uyumlu obalar da terk edilmiştir. Tanabay ailesinin yaylada barındıkları oba, eskimiş; neredeyse onarılması olanaksız hale gelmiştir. Yeni oba yapımı da bütün yıllere kolhoz el koyduğu için mümkün görülmemektedir. Özellikle Tanabay’ın karısı Caydar, obadan vazgeçmez. Tanabay, canı sıkıldığında, sisteme karşı kendini yenik hissettiğinde çadıra sığınır. Onu Caydar’ın çaldığı kopuz ve söylediği türkü avutur. Halkın yüzyıllardır biriktirdiği engin bilginin ürünüdür keçe oba. “*Oysa gençliğinde küçük esnafın baş düşmanlarından birisi de kendisiydi. Hatta bir keresinde obaların kaldırılması konusunda parti gençlik kolu toplantısında uzun bir söylev çekmişti. Obaların artık bırakılması gereken, devrim öncesi oturma yerleri olduğunu ileri sürerek onları savunanlara vermiş vermişti.*” (Aytmatov, 1983, s. 79) Keçe obaların yerini köyde yeni evler almış; obaların keçeleri kesilip başka işlerde kullanılmıştır. Bir süre sonra yayla yaşamı için obanın vazgeçilmez olduğu anlaşılmıştır. Ancak yeni yaşam biçiminden geriye dönüş olanaksızdır. Tanabay’daki değişim, şu sözlerle vurgulanır: “*Nasıl olmuş da obalarda atalarımızın şaşkıncu yaratıcılığını görememiş, obadaki en ufak ayrıntının nesiller boyu edinilmiş deneyimle kazanıldığını sezememişti.*” (Aytmatov, 1983, s. 79) Çadır kronotopu görüldüğü gibi romanda Kırgız yaşam biçiminin savunusunun simgesidir. Kendine dayatılan yeni yaşam tarzına; yerleşik düzene bir itirazdır. Bir anlamda Stalin dönemiyle bir hesaplaşmanın zaman-uzamıdır. Ama aynı zamanda keçe oba, geleneksel Kırgız kültürünün Sovyet sistemi karşısında yenilgiye uğradığının da göstergesidir. Bununla birlikte Tanabay’ın 1950’li yılların başında, Stalin henüz yaşıyorken, o dönemde feodal kültür olarak aşağılanan ulusal kültür değerlerini yeniden keşfini, hatta romanın genel itibarıyla Stalin dönemiyle hesaplaşmasını, yazarın metni yazdığı zaman-uzamdan metne ideolojik bir sızma olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Kolhoz

Elveda Gülsarı’da yaylanın karşısındaki kronotop, köy gibi görünmekteyse de aslında köyün bütün sosyo-ekonomik yaşamını belirleyen, kolektif çiftliktir, yani kolhozdur. Kolhoz, savaş sonrasında Kırgız halkını mutlu, müreffeh kılan bir yapı değildir; tam tersine kolhoz, halkı yoksulluğa, çaresizliğe iten bir kurum olarak kurgulanmıştır.

Sovyetler Birliği’nde kolektif çiftlikler Lenin döneminde de vardı; ancak küçük köylünün toprak sahibi olmasına, toprağı işlemesine izin verilirdi. 1930’lu yıllardan itibaren Stalin döneminde kolektifleştirme politikaları çerçevesinde toprakların onda dokuzunun kolektif çiftliklerin veya devletin mülkiyetine geçtiği bilinmektedir (Turan, 2011, s. 307-332).

“Şeker” köyündeki kolektif çiftlik, bütün köylüyü mutlu ve müreffeh yaşatmak üzere kurulmuştur. Başlangıçta hayallerini gerçekleştirmek amacıyla kolektif bilinçle hareket edilmiştir; ama savaşla birlikte uyum da, başarı da ortadan kalkmıştır. Parti'nin bir organı olarak kabul edildiği için, Parti temsilcileri özellikle savaş yıllarında ve sonrasında oligarşik bir yapı oluşturmuşlar; halktan kopuk bir şekilde sadece kolhoz başkanına emirler yağdırmaktan başka çiftliklerle ilgilenmemeye başlamışlardır. “...Eski yöneticiler halkın arasına girerlerdi, kendilerine yaklaşma olanağı vardı. Şimdikiiler öyle miydi ya? Köye gelince başkana bağırıp çağırırlar, çiftlik yönetim kuruluşuyla görüşmek bile istemezlerdi.” (Aytmatov, 1983, s. 91) Romanın başında kolhoz başkanı Tanabay'ın en yakın arkadaşı Çoro'dur. Çoro ile geçmişte kolektif bilincin köyde yerleşmesi için birlikte mücadele etmişlerdir. Çoro'nun çabaları, kolhozda işlerin bir süre daha aksamadan yürümesini sağlamış; ancak Çoro hastalanınca yerine gelen yeni kolhoz başkanı ile birlikte, zaten ekonomik olarak zor durumda olan kolhoz, hem yönetsel hem de ekonomik olarak tam bir çöküş yaşamaya başlamıştır. Bunun romana göre iki sebebi vardır. Öncelikle devlet, bütün üretilenlere el koymaktadır; ancak üretim maliyetinin altında bir fiyatlandırma yapıldığı için kolhoz sürekli zarar etmekte; bankalara olan borçlar sürekli artmaktadır. İkinci olarak kendi çıkarını düşünen, halkla iletişimi kalmamış bürokratlaşmış yöneticiler kolhozu kötü yönetmektedirler.

Kolhoz kronotopu, olumsuz anlamlar yüklenerek romanın en önemli yapısal öğelerinden birini oluşturmaktadır. Aytmatov, kolhozlar hakkında okurunu bilgilendirmez; zaten romanın yazıldığı dönemde Sovyet toplumunda sınırları az çok belli bir kolhoz imgesi mevcuttu. Aytmatov, Stalin sonrası ideolojik eğilimlerinin de etkisiyle romanda olumsuz bir kolhoz kronotopu kurgulamıştır. Roman boyunca kolhoz ile yayla iki karşıt kronotop olarak dramatik eylemi belirlemiştir.

Kolhoz, sadece köye egemen değildir; aynı zamanda yayladaki atların, koyunların da sahibidir. Ancak yaylada kolhozun baskısı hemen hissedilmez. Tanabay, yayladaki ilk yılında görece özgürlüğü alabildiğine yaşar. Gülsarı da kolhozun müdahalesi oluncaya kadar kırlarda özgürdür. Gülsarı, onu yetiştiren Tanabay'dan kolhozun emri üzerine koparılır. Kolhozun ahırına kapatılır; her seferinde kaçarak yaylaya, kırsakların yanına gelir. Bunun üzerine kolhoz başkanı Çorokul Aldanoviç'in gözetiminde Gülsarı kolhoz ahırının önünde iğdiş edilir (Aytmatov, 1983, s. 81-86). Romanda kolhozun zaman-uzamsal anlamını ortaya koyan en önemli sahnelerden biri budur. İğdiş edildikten sonra Gülsarı'nın direnci tamamen kırılacaktır. Kolhozun buyurgan, insani olmayan bir kurum olduğu, iğdiş olayı ile bir kez daha gösterilmiştir. Kolhoz, simgesel olarak Sovyet sistemini temsil etmektedir. Gülsarı'nın kolhozda iğdiş edilmesi, bir bakıma halkın değerlerinin iğdiş edilmesidir.

Sovyet sistemi tarafından 1930'lu yıllarda kurucu ideolojiye uygun olarak toprak mülkiyetinin kaldırılma sürecinde tarım alanları kolhoz adı verilen kolektif çiftliklere devredilirken her şeyin yolunda gideceği, köylülerin daha müreffeh bir yaşama kavuşacakları düşünülüyordu. Tanabay da sistemin inançlı bir neferi olarak kolhoza ve kolektifleştirme politikasına sahip çıkmıştı. Ancak romanda kolhoz, işlemeyen bir sistem olarak sunulmuştur. Tanabay, kolhozun kendine vurduğu her

darbede, mutlaka kendisinin bir yanlışı olduğunu düşünmeye devam eder; ancak okur romanda kolhozun bir kronotop olarak olumsuz bir anlam alanına sahip olduğunu algılar.

Romanda kolhoz, sıradan bir uzam değildir. 1940'lı, 1950'li yıllar boyunca bütün köye, tarlalara, yaylaya, yayladaki hayvanlara, hatta özellikle insanlara nüfuz etmiş bir organizmadır. Ancak kolhoz, Parti'nin bir yan kuruluşu olduğuna göre, bağımsız bir kurum sayılamaz. Devlete egemen olan Parti'deki yapısal sorunlar, kolhozu da derinden etkilemiştir. Romandaki haliyle kolhoz, Tanabay ve Çoro gibi devrime yürekten inanmış komünistleri dışlayan, oligarşik bir yapıdır. Tarih-coğrafya ilişkisi düşünüldüğünde de kolhoz ve Parti, Stalin döneminin göstergeleridir.

Sonuç

Elveda Gülsarı, görüldüğü üzere dört kronotop üzerinde kurgulanmıştır. Romanın ana çatışması da kronotoplar sayesinde cisimleşmiştir. Köy ve kolhoz, insanlara ve hayvanlara hükmeden, buyurgan resmi ideolojinin kronotoplarıdır. Kolhoz romanda hem bir uzamdır hem de özel bir zamanı vurgulamaktadır. Romanın öykü zamanı büyük ölçüde 1945 ve sonrasıdır. Ama romanda anlatılan Kırgız köyü ve kolhoz, hatta yayla hesaba katılmazsa, bu tarih, hiçbir anlam ifade etmez.

Romanın yapısal ritminde de iki grup kronotopun birer karşıtlığı imledikleri dikkat çeker. Köy, ilçe, kolhoz bir grubu; yayla, oba ise diğer grubu oluşturmaktadır. Roman ilk grup kronotop ile ikinci grup kronotopun karşıtlığının temsili şeklinde kurgulanmıştır. Yol ise her iki grup kronotopu birbirine bağlar. Yolun genelde at sırtında kat edilmesi ise, yolun zamansallığını gösterir. Kısacası romanda kronotopik olmayan hiçbir olay yoktur.

Cengiz Aytmatov, özellikle kolhoz kronotopu ile Stalin dönemini cisimleştirmek istemiştir, denebilir. Kruşçev döneminde kaleme alınan bir romanda savaş sonrası Kırgızistan'ın kırsal bir bölgesinde faaliyet yürüten kolektif çiftliklerden birindeki oligarşik yönetim anlayışının eleştirilmesi elbette dikkat çekicidir. Roman her ne kadar gençliğin sistemi yeniden ayağa kaldıracağı umudunu vermeye çalışıyorsa da, İbrahim gibi her devrin adamı bir tipin genç Parti yöneticilerinin etrafında oluşları, bu umudun çok da güçlü olmadığını hissettirir. Romanda geleneksel Kırgız kültürüne, eski Kırgız yaşam tarzına yayla ve keçe oba kronotopları üzerinden yapılan olumlu vurgu ise Aytmatov'un kendi toplumuna yabancılaşmadığını, halkının geçmişine sahip çıktığının en önemli göstergelerinden biridir. Ancak romandan yansıdığı kadarıyla, Sovyet sistemi içinde Kırgız kültürünün izleri silinmektedir. Keçe oba üretimi ortadan kalkmıştır; obada yaşama pratiği de unutulmaya yüz tutmuştur. *Elveda Gülsarı*, unutulmuş veya unutturulan soyut veya somut Kırgız kültür varlıklarına yakılan bir ağıt olarak da okunabilir.

KAYNAKÇA

- Akmataliyev, A. (1998) *Cengiz Aytmatov'un Dünyası*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Aytmatov, C. (1983) *Elveda Gülsarı*, Çeviren: Mehmet Özgül, Cem Yayınları, İstanbul
- Bahtin, M. (2001) *Karnaval'dan Romana*, Çeviren: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bahtin, M. (2002) *The Dialogic Imagination*, University of Texas Press
- Bahtin, M. (2004) *Dosteyevski Poetikasının Sorunları*, Çeviren: Cem Soydemir, Metis, İstanbul
- Bahtin, M. (2005) *Rabelais ve Dünyası*, Çeviren: Çiçek Öztekin, Ayrıntı, İstanbul
- Brandist, G. (2011) *Bahtin ve Çevresi*, Çeviren: Cem Soydemir, Doğu-Batı, Ankara
- Cengiz Aytmatov Doğumunun 75. Yılı İçin Armağan* (2004), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek
- Esen, N. (2002) "Ahmet Mithat'ta Kronotop Kavramı", *Kitaplık*, 54, 137-139
- Korkmaz, R. (2004) *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy, Ankara
- Parla, J. (2000) *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim, İstanbul
- Turan, M. (2011) "SSCB'de Toprak Mülkiyeti", *SBF Dergisi*, 66 (3), 307-332

